O‘ZSSRDA OLIY MALAKALI MUTAXASSISLAR TAYYORLASH (1930-1940 YILLAR)

Najimidinova Shoxsanam Shorobidin qizi
Andijon davlat universiteti doktoranti
Email adress: shohsanamnajimidinova@gmail.com
Telefon raqam: +99890 772-00-87

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston SSRda sovet hokimiyatining 1930-40 yillarida oliy ta’lim tizimida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash xususida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *sovet hokimiyati, oliy ta’lim, kadrlar muammosi, mutaxassis industriyalashtirish, besh yillik, mafkura, kapitalistik.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается подготовка высококвалифицированных специалистов в системе высшего образования в Узбекской ССР советской властью в 1930-40-е годы.*

Ключевые слова: *советская власть, высшее образование, проблема кадров, специалисты индустриализация, пятилетка, идеология, капиталистический.*

Annotation: *This article discusses the preparation of highly qualified specialists in the higher education system by Soviet authorities in the Uzbek SSR during the 1930s-1940s.*

Key words: *Soviet power, higher education, cadre problem, specialist industrialization, five-year plan, ideology, capitalist.*

Sovet oliy o‘quv yurtlarining butun faoliyati urushdan oldingi besh yilliklarda mamlakatda sotsialistik qurilishning ulkan vazifalarini bajarishga qaratilgan edi. Bu vazifalar SSSR xalq xo‘jaligini rivojlantirish rejalari

talablariga muvofiq oliy o‘quv yurtlari oldiga qo‘yilgan. Ular o‘z keskinligi va zudlik bilan bajarilishi lozimligini keyingi yillarda — ikkinchi va uchinchi besh yillik davrida ham saqlab qoldi.

1919-yil oktabrdan Butun Rossiya MIK va XKSning Turkiston Komissiyasi raisining o‘rinbosari va raisi sifatida Turkistonda bolsheviklar hukmronligini qaror toptirishda g‘oyaviy-siyosiy rahbar bo‘lgan V.V. Kuybishev mamlakatimizda mutaxassis kadrlar muammosini muvaffaqiyatli rivojlantirishning muhimligini ta’kidlab: "Ikkinchi besh yillikning ulkan vazifalarini malakali kadrlar tayyorlamasdan muvaffaqiyatli hal qilib bo‘lmaydi. Mamlakatni industriyalashtirish, mehnatkashlarga madaniy va maishiy xizmat ko‘rsatish darajasini oshirish ko‘plab muhandislar, agronomlar, shifokorlar, o‘qituvchilar va boshqa mutaxassislarni talab qiladi", deb ta’kidlagan edi[1].

Ammo Kommunistik partiya va Sovet hukumati oliy o‘quv yurtlari oldiga shunchaki mutaxassislar emas, balki yangi, sovet tipidagi kadrlarni tayyorlash vazifasini qo‘ydi. Bu mutaxassislar nafaqat kasbiy bilimlarga ega bo‘lishlari, balki marksistik-leninistik nazariya bilan qurollangan, sotsialistik qurilish vazifalarini chuqur anglashi kerak edi.

SSSR Xalq komissarlari kengashi raisining o'rinbosari bo'lgan .G.K. Ordjonikidze sovet mutaxassislariga qo‘yiladigan yuqori talablar haqida gapirar ekan, shunday degan edi: "Faqat bizning mamlakatimizda muhandis bilim bilan qurollanib, korxonaga keladi, tog‘lar va dalalar, qishloqlar va shaharlarga beqiyos maqsad bilan boradi — tabiatni o‘ziga bo‘ysundirish, insonning barcha kuchlarini va tabiatning barcha kuchlarini o‘z xalqiga — o‘z ishchilariga, o‘z kolxozchilariga xizmat qilishga qo‘yish uchun"[2].

[1] В.В. Куйбышев, Избранные произведения, М.,1958, стр.378.
[2] Г.К.Орджоникидзе, Статьи и речи, том 2, М., 1957, стр.659

SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi raisi M.I.Kalinin bu borada kapitalizm va sotsializm sharoitida oliy o‘quv yurtlari, talabalar va oliy maktabning maqsadlari o‘rtasidagi tub farqni ta’kidlab, muhim so‘zlarni aytgan. U shunday dedi: "Bizning oliy o‘quv yurtlarimiz sotsialistik qurilish ishlab chiqarishida boshqaruv lavozimlarini egallaydigan odamlarni tayyorlaydi... Yondashuv davlat tuzumimizning kapitalistik tuzumdan prinsipial farqiga asoslangan bo‘lishi kerak. Ilgari burjuaziya o‘z ofitserlik, ober-ofitserlik boshqaruv shtabini tayyorlagan edi. Endi xalq o‘z kadrlarini xalq manfaatlari yo‘lida tayyorlamoqda"[3].

Shunday qilib, oliy o‘quv yurtlari, jumladan, O‘zbekiston respublikasining oliy o‘quv yurtlari aynan shunday mutaxassislarni tayyorladi, ular Vatan, sovet xalqi manfaatlariga sadoqat bilan xizmat qildilar, chunki ularning o‘zlari ham xalqdan edilar.

O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarining urushdan oldingi besh yillik davridagi faoliyatining qonuniy yakuni sifatida nafaqat O‘zbekistonning o‘zi, balki O‘rta Osiyo va Qozog‘istonning birodar respublikalari uchun ham xalq xo‘jaligi va madaniyatining turli sohalari uchun ko‘p minglab mutaxassislar tayyorlandi. Avval bir necha bor aytib o‘tilgan qator qiyinchiliklarga qaramay, respublikamizning oliy o‘quv yurtlari Kommunistik partiya va Sovet hukumati tomonidan ular oldiga qo‘yilgan kadrlar tayyorlashning sharafli vazifalarini asosan bajardilar.

Urushdan oldingi besh yillik davrda O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlari quyidagi miqdorda mutaxassislar tayyorladi:

Yillar	Jami mutaxassislar	Shu jumladan o‘zbeklar	Boshqa millatlar	Ayollar
1929	524	3	11	-
1930	829	17	5	5

[3] М.И.Калинин, О воспитании и обучении, М., 1957, стр. 302.

1931	1234	75	43	102
1932	911	67	65	90
1933	1180	49	27	-
1934	1070	93	123	-
1935	1213	218	137	99
1936	2137	312	218	179
1937	571	47	60	221
1938	1110	132	78	358
1939	550	ma’lumot yo‘q	ma’lumot yo‘q	ma’lumot yo‘q
1940	959			
1941	2800			
1929-1941	15088	1013	767	1054[4]

Bu ma’lumotlar biz o‘rganayotgan davrda O‘zbekistonda oliy ta’limning rivojlanishida ulkan muvaffaqiyatga erishilganidan dalolat beradi. Respublika oliy o‘quv yurtlari tomonidan mutaxassislarning 1941-yilda 1929-yilga nisbatan besh baravardan ortiqqa oshdi. Faqatgina 1941-yilning o‘zida O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarida birinchi besh yillik — 1929-yildan 1932-yilgacha bo‘lgan to‘rt yil davomida tayyorlangan oliy malakali mutaxassislar qariyb bir xil miqdorda tayyorlandi va bitirildi.

1932-yilda bitiruvchilar sonining oldingi yilga nisbatan biroz qisqarishi mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish maqsadida o‘qish muddatlarini

[4] ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат, 3-иш, 68-варақ; 1488-иш, 2-варақ; 1878-иш, 3, 8, 28 - варақлар; 450а-иш, 3-9 варақлар; 1894-иш, 3, 5, 19-варақлар; 449-иш, 16, 33, 45, 100, 120-варақлар; 1706-иш, 40-варақ; Р-9 фонд, 1-рўйхат, 658-иш, 290-варақ; Р-375 фонд, 1-рўйхат, 1386-иш, 12-варақ; 1534-иш, 1, 4, 8, 15, 18, 22, 24, 26, 30, 34-варақлар.

uzaytirish, o‘quv rejalari va dasturlarini qayta ko‘rib chiqish, shuningdek, oliy o‘quv yurtlarida maxsus fanlarni o‘rganishga qo‘yiladigan talablarni sezilarli darajada oshirish kabi choralar ko‘rilgani bilan izohlanadi.

Shu davrda mahalliy milliy millatlardan ming sakkiz yuzga yaqin oliy malakali mutaxassislar tayyorlandi, ulardan mingdan ortig‘i o‘zbeklar edi. Bu oliy ta’lim sohasida Kommunistik partiyaning lenincha milliy siyosatining tantanasi edi, chunki Oktabr inqilobiga qadar oliy ma’lumotli mahalliy millatlar vakillari deyarli bo‘lmagani barchaga ma’lum. Biroq, boshqa tomondan, partiya va hukumatning respublikalarda, birinchi navbatda, mahalliy millatlardan bo‘lgan odamlarni tayyorlash to‘g‘risidagi ko‘rsatmalari bilan belgilangan bu raqam ancha yuqori bo‘lishi kerak edi. Partiya va hukumatning bu ko‘rsatmalarini bajarish yo‘lida ayrim to‘siqlar bor edi, ular haqida tegishli bo‘limlarda allaqachon aytib o‘tilgan edi. Yangi qabul qilingan talabalar orasida mahalliy millatlar vakillari ko‘p bo‘lishiga qaramay, ularning bitiruvgacha oz qismi qolar edi. Buning sabablaridan biri shunda ediki, respublikada sotsializm qurilishi jarayonida xalq xo‘jaligi va madaniyati, asosan, mahalliy tillarni, turmush sharoitlari va ishlarni biladigan mahalliy millatlar kadrlariga juda katta ehtiyoj sezildi. Ularning ko‘pchiligi o‘qishdan ajralib, ishga jalb etildi. Ayrim xo‘jalik organlari bu borada partiya va hukumatning milliy kadrlar tayyorlash to‘g‘risidagi direktiv ko‘rsatmalarining ma’lum buzilishlarigacha borib yetdilar. Xususan, rejalashtirish institutining beshinchi kurs talabasi, millati o‘zbek, diplom ishini tugatib, davlat imtihonlarini topshirmasdan MTSga hatto ixtisosligi bo‘yicha ham ishga tayinlandi. Shu sababli, ko‘plab xo‘jalik tashkilotlari mahalliy millatlar talabalarini turli yo‘llar bilan ishga jalb qildilar, natijada oliy o‘quv yurtlarida so‘nggi bitiruv kursiga qadar birinchi kursda o‘qishga kirgan mahalliy millatlar talabalarining yarmi ham qolmadi.

Bu holatning yana bir sababi, mening fikrimcha, o‘qish jarayonida hatto dastavval o‘qishni davom ettirishni istagan talabalarning ham rus tilini bilmasligi, mahalliy tillarda o‘quv adabiyotlarining yo‘qligi sababli bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘lmaganliklari va o‘qishni tark etishga majbur bo‘lganliklari, o‘qitishni o‘zbek tiliga o‘tkazish uchun esa mahalliy millatlardan bo‘lgan professor-o‘qituvchi kadrlariga ega bo‘lish zarur edi, ularning soni o‘sha paytda juda kam edi.

Respublikaning ayrim oliy o‘quv yurtlari tizimi orqali milliy kadrlar tayyorlashdagi bu kamchiliklar va qiyinchiliklarga qaramay, sakkiz yuzga yaqin oliy malakali mutaxassis tayyorlash katta siyosiy va tarixiy ahamiyatga ega bo‘ldi.

O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarida urushdan oldingi besh yilliklarda tayyorlangan kadrlar orasidan keyinchalik ko‘plab olimlar, jamoat va davlat arboblari, adabiyot va san’at arboblari, oliy o‘quv yurtlari pedagoglari, hozirda O‘zbekistonda va uning tashqarisida ham tanilgan shaxslar yetishib chiqdi. Ular orasida O‘ODUning taniqli olimlari — T.N. Qori-Niyozov, T.Z. Zohidov, S.V. Vlasov, T.A. Sarimsoqovni; O‘zDU tarbiyalanuvchilari: S.U. Umarov, U.A. Arifov, I.N. Muminov, N.G. Ruzmetov, N.G. Vahidovni; O‘rta Osiyo paxtachilik instituti tarbiyalanuvchisi X.I. Abdullayevni; O‘zbekistonning taniqli adabiyot va san’at arboblari — N.T. Aybek (O‘ODU bitiruvchisi), H. Olimjon, R. Uyg‘un, A. Uariy, A. Sobirova (Aydi)ni, shuningdek, ko‘zga ko‘ringan partiya arbobi va olim N.G. Xudoyberdiyevni — O‘zDU tarbiyalanuvchisini ta’kidlash lozim.

O‘zbekiston o‘quv yurtlarining bitiruvchilari xo‘jalik va madaniy qurilishning turli sohalarida ishlash uchun yuborildi. Ularning aksariyati O‘zbekistonda qoldi, bir qismi esa O‘rta Osiyoning birodar respublikalariga va Qozog‘istonga yuborildi. Masalan, 1930-yilda O‘zbek pedagogika akademiyasining ijtimoiy-iqtisodiy bo‘limining birinchi bitiruvchisining o‘ttiz

besh nafar mutaxassisidan o‘sha yili o‘n ikki nafari Toshkent va Samarqand maktablariga ishga yuborildi, besh nafari Akademiyada qoldirildi, ikki nafari — o‘zbek nashriyotiga, qolgan o‘n to‘rt nafari esa O‘rta Osiyoning boshqa birodar respublikalariga yuborildi.

1933-yil oktabr oyida pedagogika institutini tamomlagan yuz sakson yetti nafar shaxs quyidagicha taqsimlandi: O‘zbekiston SSRga — 60 kishi, Tojikiston SSRga — 17, Qirg‘iziston SSRga — 26, Qoraqalpog‘iston ASSRga — 16, Qozog‘iston SSRga — 18, Turkmaniston SSRga — 19, o‘lka tashkilotlariga — 31 kishi. Shunday qilib, pedagogika instituti bitiruvchilarining to‘qson bir nafari yoki qariyb yarmi O‘zbekiston hududida ishlash uchun qoldi.

Bunday taqsimlash prinsipi butun xo‘jalik rivojlanishi davrida saqlanib qoldi. Masalan, 1940-yilda o‘qishni tamomlagan Toshkent va Samarqand tibbiyot institutlarining uch yuz ellik nafar bitiruvchisi O‘rta Osiyoning barcha respublikalari bo‘yicha taqsimlandi: ikki yuz saksonga yaqin kishi O‘zbekistonning turli tibbiyot muassasalariga yuborildi, o‘ttiz yetti kishi muassasalarda ish oldi, yigirma besh kishi Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikistonga tayinlandi, qolgan oltmish bir nafar tibbiyot oliy o‘quv yurtlarining bitiruvchilari Sovet Armiyasi safiga xizmatga chaqirilganligi sababli taqsimlanmadi.

O‘qishni tugatgandan so‘ng va ixtisosligi bo‘yicha ishga joylashgandan so‘ng O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarining bitiruvchilari sotsial qurilish vazifalarini hal qilib, kasbiy tajriba to‘plab, nazariy bilimlarni amaliyotda ijodiy qo‘llashlari kerak edi. Shunday qilib, mutaxassislar tayyorlash jarayoni institutda o‘qish davri bilan cheklanib qolmay, ishlab chiqarish faoliyati davomida, yorqin kelajak — sotsializm qurilishi uchun kurashda davom etdi. Intelligensiya vakillari, jumladan, xalq xo‘jaligi mutaxassislari va oliy

ma’lumotli madaniyat xodimlari – oliy o‘quv yurtlarida tarbiyalangan bitiruvchilar bu ishga munosib hissa qo‘shdilar.

FOYDALANGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат, 3-иш;
2. ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат 1488-иш;
3. ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат 1878-иш;
4. ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат 450а-иш;
5. ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат 1894-иш;
6. ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат 449-иш;
7. ЎзМА. Р-10 фонд, 1-рўйхат 1706-иш;
8. ЎзМА. Р-9 фонд, 1-рўйхат, 658-иш;
9. ЎзМА. Р-375 фонд, 1-рўйхат, 1386-иш;
10. ЎзМА. Р-375 фонд, 1-рўйхат 1534-иш;
11. В.В. Куйбышев, Избранные произведения, М.,1958.
12. Г.К.Орджоникидзе, Статьи и речи, том 2, М., 1957.
13. М.И.Калинин, О воспитании и обучении, М., 1957.
14. ТошДУ илм ва марифат маскани. –Тошкент: Университет, 1995.
15. Наука и просвещение. –Ташкент, 1922.